

‘तेस्रो आँखा’ निबन्ध सङ्ग्रहको विधातात्त्विक विश्लेषण

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्काय अन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली
विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सरला लुइटेल् पौडेल

स्नातकोत्तर द्वितीय वर्ष

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस

नेपाली विभाग

काठमाडौँ, २०७२

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
काठमाडौं

मिति : २०७२/०२/२८

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली विभागकी छात्रा सरला लुइटेले पौडेलले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको 'तेस्रो आँखा' निबन्ध सङ्ग्रहको विधातात्त्विक विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ।

मूल्याङ्कन समिति

- (१) भगवानचन्द्र उपाध्याय
(विभागीय प्रमुख)
- (२) उपप्रा. यज्ञेश्वर निरौला
(शोध निर्देशक)
- (३) प्रा. डा. गोपीन्द्र कुमार पौडेल
(बाह्य परीक्षक)

हस्ताक्षर

.....

.....

.....

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको दोस्रो वर्षकी छात्रा सरला लुइटेले पौडेलले दसौँ पत्रको प्रयोजनका निमित्त 'तेस्रो आँखा' निबन्ध सङ्ग्रहको विधातात्त्विक विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको मूल्याङ्कनका लागि नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर कार्यक्रमसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७२/०२/२३

.....
उप प्रा. यज्ञेश्वर निरौला
(शोध निर्देशक)
रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस
नेपाली विभाग
काठमाडौँ

सङ्क्षेपीकृत शब्द तथा सङ्केत

सङ्क्षिप्त रूप	-	पूर्ण रूप
अप्र.	-	अप्रकाशित
ई. सं.	-	ईस्वी संवत्
ए. व.	-	एकवचन
क्र. सं.	-	क्रम सङ्ख्या
गा.वि. स.	-	गाउँ विकास समिति
चौ. सं.	-	चौथो संस्करण
छै. सं.	-	छैटौँ संस्करण
डा.	-	डाक्टर
ते. सं.	-	तेस्रो संस्करण
त्रि. वि.	-	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रै.	-	त्रैमासिक
दो. सं.	-	दोस्रो संस्करण
ने.क.पा	-	नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी
ने.रा. प्र. प्र.	-	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	-	पृष्ठ
प्र.	-	प्रकाशन
प्रा.डा.	-	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा. लि.	-	प्राइवेट लिमिटेड
बी. ए.	-	ब्याचलर अफ् आर्टस्
वि. सं.	-	विक्रम संवत्
सम्पा.	-	सम्पादन/सम्पादक
साप्ता.	-	साप्ताहिक
सा. प्र.	-	साभ्ना प्रकाशन
स्व.वि.यु.	-	स्वतन्त्र विद्यार्थी युनियन

कृतज्ञता ज्ञापन

'तेस्रो आँखा' निबन्ध सङ्ग्रहको विधातात्त्विक विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्रा. यज्ञेश्वर निरौलाको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र चुनौतीहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्गनिर्देश गराएर अधि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यव्यस्तताहरूलाई थाती राखी कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध विषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस तथा नेपाली विभागीय संयोजक आदरणीय गुरु भगवानचन्द्र उपाध्यायज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई परवाह नगरी अमूल्य समय निकालेर समयसमयमा प्रत्यक्ष यथोचित निर्देशन, सुझाव तथा हौसला दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने रत्न राज्यलक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरू तथा गुरुआमाहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

यस अवसरमा आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थामा ल्याइ पुऱ्याउने श्रद्धेय माता सरिता लुइटेल, पिता पुरुषोत्तम लुइटेलप्रति म आफू आजीवन ऋणी रहेको कुरा उल्लेख गर्न चाहन्छु । शोधपत्र गर्नका लागि समयको समयोजन गर्न सघाउने श्रीमान् सुद्युम्न पौडेल, चञ्चले स्वभावले एकान्तबाट विचलित गराउने छोराहरू सुमेश पौडेल तथा सन्देश पौडेल एवम् यस शोधपत्रको पाण्डुलिपिलाई यथासम्भव शुद्धताका साथ टङ्कन गरी प्राविधिक सहयोग गर्ने भाइ वीरेन्द्र नेपालप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि रत्नराज्य लक्ष्मी क्याम्पस, नेपाली विभाग, काठमाडौंसमक्ष पेस गर्दछु ।

सरला लुइटेल पौडेल

परीक्षा क्रमाङ्क : ४००२५९

त्रि. वि. दर्ता नं. ६-१-४०-१३५२-९८

क्या. दर्ता साल २०६६/०६७

मिति : २०७२/०२/२८

विषय सूची

पृष्ठ नं.

अध्याय : एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ शोध समस्या	२
१.३ शोधको उद्देश्य	२
१.४ पूर्व कार्यको समीक्षा	३
१.५ शोधको महत्त्व, औचित्य र उपयोगिता	४
१.६ शोधको सीमाङ्कन	४
१.७ शोधविधि	४
१.८ शोधको रूपरेखा	५

अध्याय : दुई

रुद्र खरेलको सङ्क्षिप्त परिचय

२.१ रुद्र खरेलको जीवनी	६
२.१.१ जन्म र स्थान	६
२.१.२ बाल्यकाल	६
२.१.३ शिक्षादीक्षा	७
२.१.४ विवाह र सन्तान	८
२.१.५ आर्थिक अवस्था	९
२.१.६ कार्यक्षेत्र	१०
२.१.६.१ शिक्षण कार्य	१०
२.१.६.२ सम्पादन र प्रकाशन कार्य	१०

२.१.६.३ सामाजिक कार्य	११
२.१.६.४ राजनैतिक क्षेत्रमा संलग्नता र जेलजीवन	११
२.१.६.५ साहित्य लेखन र प्रकाशित साहित्यिक कृति	१४
२.१.७ सम्मान तथा पुरस्कार	१६
२.२ रुद्र खरेलको व्यक्तित्वको परिचय	१६
२.२.१ साहित्यिक व्यक्तित्व	१६
२.२.१.१ स्रष्टा व्यक्तित्व	१६
२.२.१.२ द्रष्टा व्यक्तित्व	१८
२.२.२ साहित्येतर व्यक्तित्व	२०
२.२.२.१ शिक्षक/प्राध्यापक व्यक्तित्व	२०
२.२.२.२ राजनीतिक व्यक्तित्व	२०
२.३. मृत्यु	२१

अध्याय : तीन

निबन्धको सैद्धान्तिक परिचय तथा नेपाली निबन्धको विकास

३.१ पृष्ठभूमि	२२
३.१.१ पूर्वीय दृष्टिकोण	२२
३.१.२ पाश्चात्य दृष्टिकोण	२३
३.२ निबन्धका प्रकार	२४
३.२.१ आत्मपरक निबन्ध	२४
३.२.१.१ विचारात्मक	२४
३.२.१.२ भावनात्मक	२५
३.२.१.३ वैयक्तिक	२५
३.२.२ वस्तुपरक निबन्ध	२६
३.२.३ मिश्रित निबन्ध	२६
३.३ निबन्धका तत्वहरू	२७
३.३.१ विषयवस्तु	२७

३.३.२ भाषाशैली	२८
३.३.३ उद्देश्य	२९
३.४ नेपाली निबन्धको विकासप्रक्रिया	३०
३.४.१ प्राथमिक काल (१८३१-१९५७)	३०
३.२.२ माध्यमिक काल (१९५८-१९९०)	३१
३.२.३ आधुनिक काल (१९९१)	३२
३.२.३.१ पहिलो चरण (१९९१-२००३)	३३
३.३.२ दोस्रो चरण (२००४-२०१६)	३४
३.३.३ तेस्रो चरण (२०१७-२०३५)	३५
३.३.४ चौथो चरण (२०३६-हालसम्म)	३६
३.४ निष्कर्ष	३७

अध्याय : चार

‘तेस्रो आँखा’ निबन्धसङ्ग्रहको विश्लेषण

४.१ परिचय	३८
४.२ विषयवस्तु	३९
४.२.१ सामाजिक विषयवस्तु	३९
४.२.२ राजनीतिक विषयवस्तु	४५
४.२.३ प्रशासनिक विषयवस्तु	४९
४.२.४ व्यक्तिसम्बन्धी विषयवस्तु	५०
४.२.५ ऐतिहासिक निबन्ध	५२
४.२.६ सांस्कृतिक विषयवस्तु	५३
४.३ मूलभाव	५४
४.४ भाषाशैली	६०
४.३ निष्कर्ष	६४

अध्याय : पाँच

'तेस्रो आँखा' निबन्ध सङ्ग्रहको प्रवृत्तिगत विश्लेषण

५.१ रुद्र खरेलका निबन्धात्मक प्रवृत्तिहरू	६६
५.१.१ व्यङ्ग्यात्मकता	६६
५.१.२ सामाजिकता	६८
५.१.३ राष्ट्रवादी चेत	६८
५.१.४ ऐतिहासिक चित्रण	६९
५.१.५ परिवर्तनको चाहना	६९
५.१.६ विषयगत विविधता	७०
५.१.७ सरल भाषाशैली प्रयोग	७०
५.२ आधुनिक नेपाली निबन्धमा रुद्र खरेलको योगदान	७१
५.३ निष्कर्ष	७६

अध्याय : छ

उपसंहार

सन्दर्भग्रन्थ सूची

८२-८३